

Belgium népességének regionális térképe.

(M. Lefèvre, La Géographie 1921. jun.)

Szerző ebben az értekezésében Belgium kevésbé tanulmányozott települési viszonyairól, szorosabban arról szól, hogy az épületek miképpen vannak elszóródva a térszínen (a városok kirekesztésével).

Az értekezés első részében jellemző csoportokat különböztet meg, térképeket ad, második részében a tények magyarázatát keresi.

1.

Belgium a település formáit tekintve, két ellentétes részre oszlik. Az északi a szétszórt, a déli tömörült épületek jellemzik. A határ Tournai-tól kiindulva Senefte — Bruxelles — Malines — Dyle — Louvain — Léan — Tongres és a Meuse Hollandiában folytatódó vonalával húzható meg.

A) A szétszórt házak vidéke (nyílt település).

1. Parti sáv. A házak a dűnék két oldalán helyezkednek el. A tenger felőli oldalon felutcsán fűrdőépületek; a szárazföld felől a dűnék lábánál, szélről védve, szegényes, elszórt házak vannak.

2. Elkülönült nagy tanyák vidéke. A tanyák a gazdasági művelés középpontjában vannak. Lakóit a földön és az állatokon kívül más nem érdekli. Csak a templom körül van sűrűsbődés, a közösség centrumában. — lényegében azonban ez is csak egy nagy tanya. Ez a belgiumi polderek településformája, kivéve az Escout melletti poldereket.

3. Sorosan elszórt házak. (Escout-melléke és E. Flandria.) A házak meglepő szabályossággal az árvízgátak mentén helyezkednek el. A községek nagyrésze csak egy utcából áll, de ez néha 16 km. hosszú. A nagy tanyák ritkák. A népsűrűség 200.

4. Kis tanyákban elszórt házak.

Anvers és Limbourg tartományok északi részén, valamint az Ardenneknben van Belgium legrikábban lakott területe. A kis, szegényes, zsúppal fedett tanyák épp úgy, mint Brugestől nyugatra, — ahol hasonló települést találunk. — az utak mellett épültek.

5. Maximális szétszórtság.

5a. Porszerűen szétszórt házak (poussière de maisons). Dixmude, Aeltre, Audenarde és Courtrai között. A lakóházak a közlekedő útra való tekintet nélkül települnek. A telepek között határt vonni lehetetlen, a vidék szélesen lakott községnek látszik és csak a templomok mutatják, hogy megkülönböztethető központok vannak.

5b. Kevésbé sűrűn szétszórt házak, számos nagyobb tanyával. Nyugati Flandria déli részében, Hainaut, valamint Anvers és Limbourg tartományok egyes részeiben. Hasonló az előbbi típushoz, de a nagy tanyák miatt az elszórt kis házak száma kisebb.

5c. Az utak mentén sorosan szétszórt épületek típusa Brabantban. Bruxellestől nyugatra és Flandria keleti részében van meg. A házak többnyire az utak mentén helyezkednek el.

B) Tömörült házak vidéke (zárt település).

Ellentét az északon látottaknak. A házak elhelyezkedése ugyan egyes esetekben kicsit laza (pl. Közép-Belgiumban), általánosságban azonban teljesen egymás mellett épültek (pl. az Ardenneknben). A községek határan kívül alig találunk épületeket, kivéve egy-egy szórványos nagyobb tanyát. Az északi és déli részek között nincs hirtelen átmenet.

6. Ködszerűen elosztódó falvak (vill. nébuleuses).

6a. Normális típus. Az északi és déli típus között átmeneti forma. Az egymástól elválasztott házak többnyire az utak mentén épültek — ebben hasonlítanak az északi részekhez, — általánosságban azonban sűrűsbödést, felhalmozódást mutat a vidék, ami már a déli részek sajátja.

6b. Az ipar vonzásától túlzott típus Mons, Morlanwelz, Charleroi, a Meuse völgyén Huy és Liège között, ahol az ipari élet tevékenyebb és a föld megművelésének formája a kertgazdálkodás.

6c. Kevésbé sűrű normális típus Vestre és Amblève között. Az ipar növekedésével a még kezdetleges középpontokból 6a. típusúvá fog kiépülni.

7. Hesbaye és az Ardennek göcöközései teljes tisztaságukban mutatják a tömörülés tiszta formáját.

7a. A vályogos vidékeken a nagy tanyák számos községgé verődnek össze.

7b. Az Ardennekben ez előbbi ellentétjeül kis tanyák, szegényes, apró és ritkán elhelyeződő községek a jellemzők.

8. Az Ardennek nyugati írtásos vidékén (Sivry, Froidchappelle stb.) az általános községek egyetlen típusát találjuk.

9. Froidchappelle és Chimay között az Ardennek erdőségeiben meg lehetős kis területen egyáltalában nem találunk községet. Az út mellett mindössze néhány elszórt tanya húzódik meg.

II.

A tények magyarázata történhetik: etnográfiai okokkal, a környezettel, a gazdasági szükségességgel. A történelem folyamán azonban egyik tényező sem hatott mindig egyformán.

A) Az etnográfiai tényezők.

Az európai települések módjait, — amint azt Meitzen is teszi, — többnyire néprajzi (néptörténeti) okokkal igyekeznek magyarázni. Így ő Belgium északi részein Einzelhofok-ról (tanyás telepekről), délen Gewannndörferekről (fördülő művelési községek) beszél. A déli részekre ez a főltevés első pillanatra elfogadhatónak látszik, mert a germánság kedveli a Gewannndörfereket és letelepedve, magával hozza régi szokásait. De miért nem járt el hasonlóan az általa megszállott egész területen? Meitzen szerint a nomád germánság az északi részekben leigázta és megsemmisítette a keltákat, de a nomád életnek megfelelő tanyákat megtartotta s csak jóval később épít Gewannndörfereket. Meitzen szerint tehát északon kelta-germán hatásra Einzelhofok, délen germán hatásra Gewannndörferok keletkeznek.

Lefèvre, hogy Meitzen tellogására válaszolhasson, rövid történeti visszapiantást végez. Eszerint Gallia elfoglalása után (K. e. 50.) a kelták román hatás alá kerülnek. A román hatás két sávban erős. Az első a Rajna két partja Utrecht és Coblenz között, ahol római légzők és hivatalnokok ütnék tanyát, a második a római út melletti terület: Cologne — Maastricht — Tongres — Cambrai — Boulogne. A hiennszülött törzsek nem vesztik el sajátosságaikat s így eredményül belga-római civilizációt kapunk. Kétségtelen, hogy a kelta építkezés dolgában tanult a rómaiaktól, de viszont nem vesztette el a települések elhelyezkedésének módját.

Ebben az időben tehát kétféle települési módot találunk, a szélső keltát és az összehúzódó római.

A kelta hokortanya kb. 16 családot (90 személy) fogadott magába s ennek néhány száz marhája s mintegy 1000 hektárnyi legelője volt. A kőbiztonsági állapotok és a közlekedés nehézsége nem engedte meg a tulajdon felosztását és különálló épületek emelését. Ha tehát: Einzel-siedlungról beszélünk, lényegében fel kell tételeznünk, hogy az emberek és állatok egész csoportja élt egy ilyen Weiler-en vagy tanyán.

A római telepeken az épüle cso portok szoros an egymás mellé van nak ragasz tvu (mur á mur).

Lefevre szerint a két települési forma között lényeges különbség nincs s azokat egymástól élesen elhatárolni nem lehet.

Ez az állapot a germán invázióval sem változott meg, mert a vérontás megszűntével a frankok továbbra is nemzeti szokásaikhoz híven telepednek meg. Minden szabad ember földet kap, melyet a síkon kisebb-nagyobb tanyákon tömörülve családjával művel. A frank-rendszer teljesen megegyezik a kelta-rendszerrel s az északi részekben semmisen változtatta meg a település módját s így germán hatásról nem szabad beszélni.

Délen a belga-római civilizáció igen hosszú ideig konzerválódott. Az erdőkön csak kis germán hatás szűremlett át s ha lehetséges és bizonyos is, hogy Belgium területén a germánok Gewanndörfereket alapítottak, ezek csak szórványosak voltak és nem jellemezhetik a település formáit.

Eszakon az épületek kétségkívül egy kissé elszórtak, délen összeverődöttek, de ez nem elég ok arra, hogy két erősen elhatárolt formájú településről különbséztünk meg.

B) A környezet hatása.

Szerző, mielőtt a különböző tényezők hatását tárgyalná, Belgium népesedésének korszakait akarja megállapítani. A Siebengebirge vidékére Hombitzer a következő korokat állapítja meg:

I. Kelta-ógermán-román (250.).

II. Frank-periódus (250—800.).

III. A terjeszkedés korszaka (500—1300.).

IV. Modern korszak (a XIX. sz. második szakasza).

Belgiumban az első korszakban az északi vidékeken laza, a délieken szorosabbra fogott telepek keletkeznek. Ezek mindig alacsonyabb kultúra mellett jönnek létre, amikor a magántulajdon még nem nyugszik szilárd alapokon, a védelem lehetősége az embereket kisebb csoportokba kényszeríti és a kezdetleges gazdálkodás a munkamegosztást lehetetlenné teszi. Ehhez hasonló a helyzet a természetes népeknel.

A növekedő lakosság addig maradt eredeti helyén, míg a föld eltartására elég volt, aztán új telepek keresésére indult. Ekkor kezdődik az erdők irtása, a mocsarak lecsapolása s velők megnyílik a terjeszkedés korszaka. A IX. században kezdik támadni az erdőket, a legerősebb támadás a XIV. században zajlik le.

Az utolsó századok növekedő gazdasági élete új szükségleteket teremti, s ezzel a népesedésnek az eddigiektől merőben különböző új korszaka nyílik meg.

Belgiumban tehát három korszakot lehet megkülönböztetni:

1. a történelmi idők kezdetétől a IX. századig;

2. a terjeszkedés korszaka a IX. századtól;

3. a gazdasági fejlődés korszaka.

A települések formájára ható fizikai erők között szerző

1. az erdőt említi. Az első korszakban ez a legnagyobb akadály a kultúra ellensége. Az irtásokhoz technikai felkészültség, rendszeresség és módszer szükséges, azért indul meg csak a XII. században. Belgiumban egykor az Ardennek erdős vidékéhez a Sambre és a Meuse egyesülésétől az Escautig a kőszénvidékek erdősége következett s ezenkívül még az északi részekben is találunk erdőségeket. A kőszénterületeket borító erdő talaja agyagos és alkalmas a művelésre, az Ardenneké köves, művelésre alkalmatlan. Az előbbi helyen kiirtják, itt csak ritkítják az erdőt. Az Ardennekben a telepek azért ritkás, kis csoportokban jelentkeznek s azért keletkeznek itt a ritkásan elhelyezkedő gócközségek (7b.).

A kőszénvidékeken az irtás tökéletes. A föld termékenysége a síkság és az Ardennek lakosságára vonzást gyakorol. Az irtásokon kis falufészek telepednek meg. A szükségletnek megfelelően a tisztás bővül.

A növekedés bizonytalanul történik s így keletkeznek itt a ködös (földoldódó) talvak normális típusai (6a.) Később a gazdasági tényezők is munkába lépnek, a primitív alak módosul s azért kell a 6b. és 6c. formákat is felvenni. Hainaut és Namur tartományban az erdőirtáson keletkezett községek némelyike (Sivry) különös alakjával tűnik ki (8.). Itt az irtás elég szabályos volt s a házakkal szegélyezett utak egy közép-pontból majdnem egyenes vonalban húzódnak tovább. Ahol az erdők nem voltak annyira sűrűek (Belgium északnyugali és délkeleti részében), ott népsűrűsítőként szerepeltek.

2. A település módjának meghatározásában fontos tényező a talajvíz mélysége. Víztelen vidéken a lakosság nagy telepeken csoportosul, ellenkező esetben szétszóródik. Belgium északi részében nincs mélyen a víz s itt tényleg szétszórt házakat találunk. A kút ásása fáradsággal és költséggel jár, ez tehát tömöríti a lakosságot. Lehetséges, hogy 7a. típust is a talajvíz mélysége hozta létre.

Nem szabad azonban általánosítanunk. Ha fontos is a víz megszerzésének módja, azért nem ez határozza meg a település nyíltságát, vagy zártságát. A polderek vidékén a vízszedés nehéz, a víz rossz, néha 3 km.-ről kell hordani és így az Escaut melletti a házaknak tömörülniök kellene s ehelyett éppen az ellenkezőt találjuk. A talajvíz elhelyezkedése lehet ugyan ok a szétszóródásra vagy tömörülésre, de nem az egyedüli ok.

3. A talaj természete követeli a tanyák szétszóródását a tengeri poldereken. (2.) Ezek a tanyák nem keresik az utakat és csatornákat, az állatok részére könnyen megszerezhető vizet. A művelés alatt álló föld közepére kerül a tanya, mert a talaj természete parancsolja, hogy nedves időben a szükséges fuvar és a ház olyan közel legyen, amilyen közel csak lehet. Ez a tanya külön áll, külön organizmus, amely önmagát el tudja látni.

A sorosan elhelyezkedő épületek (3.) is a talaj természete miatt kerültek egymás mellé keleti Flandriában. A homok és az agyagos homok állandóan nedves, a vizet hamar elvezeti és a talaj sohasem használható jól a fuvarozásra. Földje elérésére a telepes jobbnak látta házát a közlekedő út mellé építeni, hogy az esetleg veszedelmes elzártaságtól megmeneküljön.

Nem mindig a talaj az oka a soros elhelyezkedésnek sem. Az Escaut melletti poldereken, amelyek olyan gyakran kerülnek víz alá, a házat biztosítani kell az ár ellen. Ezért a ház a védőgát külső oldalára kerül. Ez a német Marschufendorf.

4. A föld kihasználásának módja is oka a különböző településnek. Általánosan felismerhető törvény, hogy nagybirtokok körül a házak csoportosulnak (Hesbaye vidéke 7a.), kisbirtokokon szétszóródnak (Flandria keleti része 5a.). Az állattenyésztés is összehúzza a házakat, Belgium középső része hajdan nagymérvű állattenyésztés színhelye volt. Itt a legelők közepén csoportosultak a tulajdonosok és alkalmazottak házai.

A Meuse-t szalagosan kísérő községek keletkezését nem lehet a talajművelés módjával magyarázni, — ennek a talaj szerkezete az oka. A Meuse mozgó alluviális talaja nem mindenütt alkalmas a házépítésre s ezért a lakosok biztonságosabb talajt kerestek.

5. A topográfia és a klíma szerint Belgiumban a települések kialakulására csak minimális hatással volt.

Az északi részeken az erdők hiánya, a talajvíz közelsége, a talaj minősége stb. elősegítette a házak és telepek szétszóródását. Délen ezek ellentétjeül az erdők, a talajvíz mélysége, a talaj kihasználásának módjai stb. a népességet zárt telepek létesítésére kényszerítették. A településforma kialakulásában nem szükséges, hogy minden tényező együtt hasson, elég egy is, bár általánosságban kettő vagy három szokott összetevődni.

C) A gazdasági tényezők.

A gazdasági élet gyors fejlődése új szükségleteket és ennek megfelelően új települési módokat is teremt. Az ember igyekszik a változásokhoz hozzásimulni, megváltoztatva a település módját, illetőleg a régi típust igyekszik az új gazdasági helyzethez alakítani.

Az új szükségletek között a közlekedés könnyősége a legfontosabb tényező. Ezért lesznek a közlekedési utak középpontjai a letelepedésre legjobban vonzó pontok, ahol új emberek, új épületek, eddig ismeretlen foglalkozási ágak vernek tanyát.

Az ipari középpontok ugyancsak hatalmasan közreműködnek az új települések létrejöttén. Az új telepek a munkahelyről szétágazó utak két oldalán keletkeznek.

A ködös községek (6c.) mindig gyarapodó népességre mutatnak. Mindig egy régi fészket találhatunk, melyhez később újabb házak csatlakoztak. A község belső a szomszédjába.

A szerző végezetül megállapítja, hogy a település formáinak régiói nem esnek össze a fizikai felépítés régióival. Ezt a tényt mindenütt lehet igazolni és ez a tény az emberföldrajznak — szerinte — teljesen független, önálló életet biztosít.

Kéz Andor.

Északeurópa politika-földrajzi problémái

Ilyen címen tartott Braun professzor előadást még 1920-ban a greifswaldi egyetem «Nordisches Institut»-jában. E fejtegetés most jelent meg az intézet kiadványaiban (2. sz.).

A bevezetésben Kjellénre, Ratzelre és Supanra hivatkozva a pol. földrajz fogalmát igyekszik körülhatárolni. Azután áttér az északi államok elemzésére a pol. geográfia szempontjából. A következő sorrendben:

1. Természetes alapvetés.

a) A Keleti-tenger vidéke, mint földrajzi egység áll előttünk: a Balti pajzs.

b) A történelmi idők kezdetén már megtalálható itt a mai néprajzi képnek az alapja azáltal, hogy kb. Lübecktől kelet felé szlávok (lettek és litvánok is) — északabbra pedig a finnek helyezkedtek el. A germán elem Dániában és a Skandináv fész.-en foglalt állást, s később innen kolonizálta a szemközti partokat.

2. Államalakulás.

A kalmári szerződés 1397—1523-ig tartotta egybe az északi államokat (Finn o. mint svéd birtok szerepelt). Ezután a svéd nagyhatalmi törekvések következtek.

A 18. sz.-ban lép föl Orosz o. mint balti birtokos.

Jelenleg (1921. márc. 1.) a következő államok és önállóságra törekvő területek övezik a Keleti tengert: Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország, Észtország, Lettország, Litvánia, Memel szabadállam; Keletporoszország, Danzig, Lengyelország, Németország, Dánia.